

В статье дана оценка теорий лингвистического метода в языкознании конца XX в. – начала XXI в. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, телеологический и операциональный (В. И. Постовалова, В. А. Глущенко). Дана детальная характеристика этих компонентов.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, телеологический и операциональный компоненты.

Summary

Glushchenko V. The linguistic method: ontological, teleological and operational components.

The article gives the analysis of the theories of the linguistic method in the linguistics of the late 20th – the beginning of the 21st centuries. The status of the linguistic method as a complex logical unit is proved. Within the structure of the given method the three diverse components are distinguished: ontological, teleological and operational (V. Postovalova, V. Glushchenko). The detailed characteristics of these components is given.

Key words: scientific method, linguistic method, the structure of the method, ontological, teleological and operational components.

УДК 81-112.2

Ситняк Роман Миколайович,

кандидат філологічних наук, ст. викладач

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Бахмут. Україна.

E-mail: smiles78@mail.ru

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ПРАМОВА: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Реконструкція лексичного значення слів є одним із актуальних та перспективних питань сучасного мовознавства. Планування дослідницької діяльності обов'язково включає розподіл наявних мов на споріднені та неспоріднені, визначення спільного між першими і другими свідчить про їхнє історичне походження... з чого? Неможливість ігнорування схожих рис у багатьох мовах світу дає лінгвістам право говорити про певну історичну спільноту, яка володіла певною мовою – прамовою.

Актуальність теми полягає у тому, що багато важливих питань залишаються такими, що не сприймаються достатньо дослідженими та визначеними лінгвістами сьогодення.

Метою є розкриття поглядів європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови.

Завданнями для досягнення поставленої мети є:

1. Висвітлити погляди європейських мовознавців щодо існування індоєвропейської прамови. 2. Виявити збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоєвропейської прамови.

Питання, яке й досі викликає полеміку – чи індоєвропейська прामова справді існувала? Тут йдеться не про можливість довести, що такої мови не було, а швидше за все, навпаки, про виявлення достатньої кількості доказів існування єдиної мови на певному географічному просторі. Це дещо нагадує презумпцію невинності – якщо не надано достатньої кількості доказів на підтримку тієї чи іншої гіпотези, вона вважається науково не обґрунтованою та не доведеною.

А. Мейє погоджувався, з тим, що всі мови групувались навколо якоїсь первісної спільної мови. Він був переконаний, що досліднику, займаючись відновленням спільної прамови, не слід робити висновки на основі одного окремого випадку, а тільки зіставляючи одну мовну систему з іншою. Підкреслюючи, що практично ніколи не можна зіставити реконструкцію з відомою нам реальністю, учений все ж застерігав від застосування одного окремого факта, як, скажімо, у романських мовах. Однак, він був переконаний, що жодна реконструкція не в змозі представити спільну мову такою, якою вона була у живому варіанті. Саме тому, відзначаючи відновлення А. Шлейхером індоєвропейської прамови за допомогою історично засвідчених мов цієї сім'ї як геніальне нововведення, А. Мейє вважав грубою помилкою укладання тексту на цій реконструйованій прамові.

Мови, що розвинулися із спільної мови, на переконання А. Мейє, зберігають не тільки певні давні характеристики, але й стійку схильність до тотожних чи схожих новоутворень. Як наслідок, деякі елементи спільної мови зникають без сліду або залишають сліди настільки слабкі, що їх неможливо помітити, якщо спільна мова фактично не відома. Порівняння демонструють систему зіставлень, на основі якої можна побудувати історію мовної сім'ї; але таке порівняння не представляє реальної мови з усіма притаманними їй виразними засобами [4, с. 22].

Умови розвитку мови, переконував французький учений, спільні для всіх типів людей або для окремого типу цивілізації, повинні забезпечувати зберігання її єдності. Але існують також умови, притаманні тільки певним суспільствам, певним історичним періодам, певним територіям. Ці особливі умови і стають причинами того, що мова, єдина впродовж певної епохи, розпадається з часом на різні говори [там само, с. 82].

Для встановлення факту існування давньої прамови А. Мейє уважав за необхідне відшукати мовні риси, що збереглися у порівнювальних мовах. Граматику, звукову структуру та словниковий склад він розглядав як складові, яким, безперечно, необхідно приділяти

увагу, щоб отримати найбільш повну картину дослідження та якомога менше залишити місця для припущень. Серед труднощів процесу дослідження розглядався той факт, що незважаючи на зв'язок, всі три вищезгадані системи мають здатність у більшості випадків змінюватися незалежно одна від одної [там само, с. 34].

Н. А. Слюсарева у статті «Проблеми лінгвістичної семантики» відзначає, що у семантиці найбільших мовних одиниць відображені результати відтворення у свідомості людей об'єктивно існуючого світу, так би мовити, базових понять, що формуються упродовж історії людства. Намагання відшукати спільні для багатьох мов семи (семантичні множники, семантичні функції), мабуть, відзначає вона, спрямовані саме на цю сферу, хоча створюється враження, що значення слів розкриваються через найдрібніші одиниці. «У цьому виявляється діалектика пізнання: чим меншою є семантична одиниця, тим більший її обсяг, тим універсальніше вона реалізується у мовах; протиставлення «самець – самка – дитинча» виступає як виявлення мінімальних семантичних ознак, але, загалом, як категорія, властива тваринному світу, включаючи людину» [9, с. 22].

Сучасний мовознавець В. П. Нерознак у своїй статті «Прамова: конструкт чи реальність?» називає особливою проблемою саме реконструкцію так званих проміжних прамов, між прамовним станом сім'ї (індоєвропейська прामова) та прамовним станом окремих мовних груп (праслов'янської, праіранської, пракельтській, тощо), що в індоєвропейістиці мають назву *мовні єдності(прамови)*: пор. балтослов'янська, італо-кельтська, індо-іранська мовні єдності. Ця проблема, як і інші, відзначає В. П. Нерознак, пов'язана із реконструкцією прамовних станів різних порядків, повинна вирішуватись у рамках теорії мовних єдностей [5, с. 36].

Ж. Одрі критикує намагання мовознавців, зокрема М. С. Трубецького, відкинути гіпотезу існування індоєвропейської прамови не через її нереальність, а через її непотрібність, через намагання ігнорувати те, що може бути підґрунтям для розуміння рушійної сили мови, її життя та законів.

Спроба не враховувати факт існування індоєвропейської прамови нагадує навмисне ігнорування лексичного значення в процесі історичної реконструкції, що так дивувало, а іноді й обурювало Л. Блумфілда, В. А. Звегінцева, Р. О. Будагова, В. И. Абаєва (див. III розділ).

Так, гіпотетичність завжди відлякувала мовознавців, але гіпотеза – це і є початок наукового дослідження, що починається з припущень та, окрім фактів, часто певною мірою базується на них.

Ж. Одрі уважав, що неприйняття існування індоєвропейської прамови, пояснення збігів у неспоріднених мовах запозиченнями відкидає разом із поняттям прамови поняття *індоєвропейського народу*.

«Але якщо, як все це вказує, не існувало спільної мови, чи є сенс ставити питання про існування його носіїв» [6, с. 120].

Підтвердженням цієї думки є праця Т. В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова «Індоевропейська мова та індоевропейці», де за допомогою пам'яток індоевропейської прамови відтворюється життя давнього народу, його культура.

М. Майрхофер у своїй статті «Санскрит та інші мови давньої Європи» згадує висловлювання сэра Уїльяма Джонса, члена Вищої судової палати в Калькутті, що прозвучало у 1786 році. Мова йшла про давність санскриту, і, незважаючи на це, його перевагу над грецькою мовою й латиною у витонченості та мовному багатстві. Головною ідеєю було доведення схожості цих трьох мов на різних рівнях – коренях, словах, граматиці. М. Майрхофер переконав, що спільність у рисах є настільки великою, що у жодного філолога, який порівнює ці мови, сумнівів про їхнє походження з одного джерела, вже не існувало [3, с. 506].

В. П. Нерознак уважав, що питання про реальність прамови, формах її вияву у реконструйованих моделях, необхідно вирішувати з опорою на три основні критерії: 1) традиційні методи порівняльно-історичних досліджень, що охоплюють всі процедури та прийоми реконструкції (фонетико-фонологічної, морфологічної, синтаксичної, лексико-граматичної); 2) дані типології, які враховують усю різноманітність структур мовних одиниць; 3) теорію мовних єдностей, що інтерпретують прамову та інші типи генетичних й ареально-генетичних єдностей у термінах багатоозначених класифікацій [5, с. 36].

Одним зі спірних питань і досі залишається встановлення часових, хоча б приблизних, рамок виникнення індоевропейської прамови. В. І. Георгієв у своїй статті «Проблема виникнення індоевропейських мов» припускав, що певні індоевропейські мови були оформлені вже в III тисячолітті до н. е. Зміни у суспільстві, відзначав він, у первіснообщинну епоху відбувалися вкрай повільно. Саме тому, якщо вдається встановити якісь мовні факти, які відносяться до кінця первіснообщинної епохи, то видається можливим віднести їх до набагато пізнішого періоду [2, с. 48].

Однак є вчені, що ставлять існування індоевропейської прамови під сумнів. Серед них італійський дослідник В. Пізані: «Ми створили для себе міф, недоступний для перевірки, тому що він відноситься до доісторичного періоду, тобто до періоду, з якого ми не можемо мати конкретних документів. Якби ж такі документи з'явилися, доісторія перетворилася б в історію. На основі цього міфу ми побудували науку; і оскільки ця наука зазнає краху, якщо буде доведена ілюзорність такого міфу, ми повинні вважати його незаперечною істиною і не припускати жодних сумнівів з цього приводу» [7, с. 5].

Тут мова може йти навіть не про повне заперечення існування індоєвропейської прамови, а про надання досліднику певної свободи висувати свої гіпотези, що можуть конкурувати із вже наявними, та в жодному разі, як закидалося В. Пізані, не ставлять під сумнів важливість історично-порівняльного методу для сучасної лінгвістики. «Саме це я хочу підкреслити: я в жодному разі не збираюсь руйнувати порівняльний метод, на якому, між іншим, я будую свої твердження, але я хочу з'ясувати, що ж насправді лежить в основі наших порівнянь» [там само, с. 6].

В. Пізані стверджував: «... різні мовні сім'ї – германська, слов'янська, балтійська, кельтська та інші – не є незалежними та монолітними групами, що виникли завдяки розщепленню такої ж монолітної індоєвропейської прамови, а являють собою результат поширення окремих явищ з одного або більше центрів, які через політичні чи інші причини, охопивши певну територію, по-різному поширилися в індоєвропейських та частково неіндоєвропейських мовах, якими розмовляло населення цієї території» [там само, с. 4]. Він переконував, що окремі діалекти, як результат такої еволюції, володіючи деякою кількістю спільних ізоглос, можуть зберегти численні особливості, що демонструє їхню приналежність до давніх мовних фаз, які передують часу відносної мовної єдності.

Ми бачимо, що, висуваючи нові гіпотези та заперечуючи неодмінне існування індоєвропейської прамови, В. Пізані насправді недалеко відійшов від головного принципу походження кількох від спільного. Не приймаючи ідею розщеплення моноліту, він висуває ідею поширення явищ з одного або кількох. Як відомо, нічого нового не можна побудувати з нічого; а намагання італійського дослідника викласти свої гіпотези можна пояснити бажанням іти власним шляхом, хоча і в спільному напрямку.

В. Пізані пропонував зосередити свої зусилля на реконструюванні окремих мовних явищ: «Отже, порівняльне індоєвропейське мовознавство має повне право на існування лише в тому випадку, якщо воно буде обмежуватись порівнянням явищ та реконструкцією «праявищ», але не «прамов» » [там само, с. 10].

Знання про індоєвропейську прамову ми можемо отримати тільки шляхом порівняння мов, представлених у тих писемних пам'ятках, чия індоєвропейська приналежність не викликає сумнівів. Свідчення про такі мови ми маємо на всій території від Китайського Туркменістану до Іспанії та Ірландії, з ХІХ ст. до н.е. (анатолійські мови) до ХV ст. н.е. (албанська). Про існування деяких індоєвропейських мов – пише сучасний французький мовознавець Ф. Бадер – ми можемо тільки здогадуватися, спостерігаючи їх сліди в топоніміці або формах, що часто відрізняються від очікуваних. Він справедливо зауважує, що у цьому ми

повністю залежимо від надходження нових фактів. Відкриття тохарської мови на початку ХХ ст., потім дешифрування хетської мови (1916 р.) дещо похитнули образ індоєвропейської прамови, яка реконструювалась у ХІХ ст. головним чином на основі співвідношень між грецькою та індоіранською. Відкриття нових фактів з континентальної кельтської, пише Ф. Бадер, змушують дещо переглянути наше уявлення про знану до того часу спільнокельтську мову. Він також зауважує, що навряд чи можна вважати щось раз та назавжди встановленим. Як приклад Ф. Бадер наводить лікійську та лідійську мови, які у наш час розглядаються як індоєвропейські, а в середині ХХ ст. у виданні “Langues du monde” (1952 р.) до складу індоєвропейських мов включені не були [1, с. 202].

Відомий угорський та англійський мовознавець О. Семереньї також був упевнений, що реконструкція прадавніх форм відповідає стану мовознавства на відповідному історичному етапі. «... не можна не визнати, що кожна реконструкція відображає відповідний рівень розвитку лінгвістики. Як наслідок, реконструйовану форму, як і природничу наукову теорію, слід модифікувати та покращувати відповідно до нових відкриттів. Насправді, наші реконструкції ... «кращі» за ті, якими ми оперували сто років тому, тобто вони більше відповідають історичним фактам» [8, с. 37]. Учений говорив передусім про фонетичну реконструкцію, але її принципи саме в такому розумінні можна вважати універсальними.

В. П. Нерознак писав, що саме через те, що наші знання про доісторичні етапи мовного розвитку самі знаходяться у постійному русі, періодично змінюється і сама прамовна модель, тобто змінюється парадигма знання. Через це, переконував він, прамовна модель ніколи не може бути реконструйована як реальність. Вона постає як модель знання, що історично розвивається, відображає сучасний стан порівняльно-історичного мовознавства. Це мовознавство спирається не тільки на прийоми генетичної реконструкції (внутрішньої чи зовнішньої), але й на досягнення синхронного мовознавства, насамперед типологічного [5, с. 36].

Досягнення історичного мовознавства надає нам достатньо матеріалу, на основі якого можна говорити про велику ймовірність існування єдиної мови – прамови. Кількість збігів, писав Ж. Одрі, та їх відповідність, що встановлюється на всіх рівнях мовної системи давніх індоєвропейських мов, робить загальну індоєвропейську мову якщо не відчутною реальністю, то науково обґрунтованою гіпотезою. «Безперечно, що існувала мова, яка була для всіх індоєвропейських мов тим, чим латинська мова є для романських мов, та є спільною мовою (прамовою), з якої вони вийшли за часто повторювальною схемою: подрібненість прамови на діалекти, а потім, за відповідних історичних

умов (політичні переломи й географічне розселення общини), розщеплення та виникнення нових мов, низка з яких, у свою чергу, стає прामовами; цей цикл може повторюватися та починатися спочатку» [6, с. 119-120].

Література

1. Бадер Ф. Области индоевропейской реконструкции / Ф. Бадер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 202-223.
2. Георгиев В. И. Проблема возникновения индоевропейских языков / В. И. Георгиев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1. – С. 43-67.
3. Майрхофер М. Санскрит и языки древней Европы / М. Майрхофер // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 507-531.
4. Мейе А. Сравнительный метод в сравнительном языкознании / А. Мейе. – М. : Изд-во Иностран. лит., 1954. – 99 с.
5. Нерознак В. П. Праязык: реконструкт или реальность? / В. П. Нерознак // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М., 1988. – С. 26-43.
6. Одри Ж. Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Ж. Одри // Новое в лингвистике. – 1988. – № 21. – С. 24-121.
7. Пизани В. К индоевропейской проблеме / В. Пизани // Вопросы языкознания. – 1966. – № 4. – С. 3-21.
8. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / Освальд Семереньи. – М. : Едиториал УССР, 2002. – 400 с.
9. Слюсарева Н. А. Проблемы лингвистической семантики / Н. А. Слюсарева // Вопросы языкознания. – 1973. – № 5. – С. 13-23.

Анотація

Ситняк Р.М. Індоевропейська прामова: міф чи реальність?

Висвітлено погляди європейських мовознавців щодо існування індоевропейської прамови. Розглянута тенденція переважної більшості мовознавців у дослідженнях лінгвіоісторіографічного характеру віддавати перевагу принципу походження кількох від спільного. Виявлено збіжності та розходження поглядів дослідників мови на достатність доказів існування єдиної індоевропейської прамови.

Ключові слова: індоевропейська прамова, історична реконструкція, конструкт, індоевропейський народ, мовна сім'я, мовна єдність, прамовна модель, споріднені мови.

Аннотация

Ситняк Р.Н. Праязык: миф или реальность?

Освещены взгляды европейских лингвистов относительно существования индоевропейского праязыка. Рассмотрена тенденция большинства языковедов в исследованиях лингвисториграфического характера отдавать предпочтение принципу происхождения нескольких от общего. Выявлены схожести и различия взглядов исследователей языка на достаточность доказательств существования единого индоевропейского праязыка.

Ключевые слова: индоевропейский праязык, историческая реконструкция, конструкт, индоевропейский народ, языковая семья, языковое объединение, праязыковая модель, родственные языки.

Summary

Syntniak R. M. Indo-European proto-language: myth or reality

The main points of view of European linguists concerning the possibility of existence of common Indo-European proto-language have been investigated.

The article discloses the characteristic features of the research of the lexical meaning of words in the linguistics of the XX – the beginning of XXI century that justify or deny the idea of a common Indo-European proto-language. The reconstruction of lexical meaning of words is one of the most important and prospective questions of modern linguistics. The article mostly deals not with the idea of denial the proto-language, but with having enough proofs of its existence. The situation reminds the presumption of innocence – if not enough evidence of some phenomenon has been presented, it is regarded as not well-grounded and not proven.

Key words: the Indo-European proto-language, historical reconstruction, a construct, the Indo-European people, a family of languages, a unity of languages, proto- language model, kindred languages.